

Garam Éva

Avar kori női fejdíszek

Az avar kori ékszereknek vagy öltözködési kiegészítőknél kisszámú és eddig háttérbe szorult csoportjával, a női fejdíszekkel foglalkozik e rövid tanulmány. A bemutatott csoportok és típusok nem ismeretlenek; egy-egy példány előfordulásakor a síregyüttest vagy temetőt feldolgozók pár sorban foglalkoztak a szóban forgó típussal, megemlítve néhány kézenfekvő és ismert analógiát (HORVÁTH 1935, 61–62; LÁSZLÓ 1955, 25, 33; SOMOGYI 1984, 75).

Részletesen foglalkozott Bóna István a kora avar kori fémveretes férfi homlokpántokkal a szegvári lovas sír feldolgozásánál, megemlítve, hogy a 7. század utolsó harmadában női sírokban található fémveretes fejdíszek (BÓNA 1980, 36–39).

A fémből préselt ékszerek, veretek, a fej díszítésnek maradandó emlékei. Viszonylag kis számban fordulnak elő, amiből csak arra következtethetünk, hogy kevés haj-, vagy fejdíszben volt fémveret, de feltételezhetjük, hogy számos fejéket vagy fejfödőt díszítettek hímzéssel, rátéttel. A vaglyagosság végigkíséri a tanulmányt, mivel eldönthetetlen, hogy a koponya környékén talált fémveretek hajleszorító pántot, felmagasodó pártát vagy fejre simuló sapkaszegélyt díszítettek-e, illetve a fülbevalókat összekötő láncoknak csak funkció nélküli díszítő, vagy hajat, hajhálót/fátylat leszorító szerepe volt-e.

A női fejdíszek csoportjába a *hajhálók*, *diadém*- vagy *pártadíszek*, *haj*- vagy *fátyoltűk* és a *fülbevalók* sorolhatók.

Hajhálók

Hajháló viseletére kevés adatunk van. A Keszthely-Fenekpuszta horreumi temető három női és egy gyermeksírában (8, 9, 14, 17. sír) talált apró aranycsövecskék alapján — amelyeknek száma síronként 300 és közel 1000 között mozog (BARKÓCZI 1968, 275–311) — Mechtild Schulze hajhálót vagy főkötőt rekonstruált (SCHULZE 1984, 335, Abb. 7). Az arany

hajhálós horreumi sírok a kis temető leggazdagabb sírjai közé tartoznak, a változatos arany ékszerek a késő antik, mediterrán világgal, Itália és az Alpok vidékével való szoros kapcsolatról tanúskodnak. A hajhálós sírok közül témánk szempontjából a 9. és 17. sír figyelemre méltó, ugyanis e sírok kiskosaras arany fülbevalóit gyöngysor, illetve ezüst láncocskák kötötte össze, azaz e sírok a láncos fülbevalók csoportjába is tartoznak.

Az avar kori köznép asszonyainak fémcsövecskékkel díszített hajhálóira, konty mögött viselt, lemezcsüngőkkel ékes széles bőrpántjára vagy főkötőire a kora avar kori óncsövecskék és bronz lemezek utalnak, amelyeket a 7. századi szlávssággal kapcsol össze a kutatás (CS. SÓS 1958). Hajdísz részeinek gondolta a holiarei/Alsógellér temető 30, 568, és 666. sírjában előkerültek Anton Točik (TOČIK 1968, 15, 88, 102), a želovcei/Zsély 491. sírből ismert fehérfelem csövecskékét Zlata Čilinska (ČILINSKA 1973, 124, Taf. LXXXIII) és a gyódi temető 72. sírjában találtak Kiss Attila is (KISS 1977, 43, Pl. IX). A tarkó alatt nagyszámban előkerülő óncsövecskék hálósan felfűzve a nők hosszú hajának, kontyának tartására, díszítésére szolgálhattak.

Feltehető, hogy fémcsövecskék nélküli hálókat is viseltek a nők a fejükön az avar korban, ennek azonban nincs fellelhető nyoma.

Diadém- vagy pártadíszek

A koponya környékén, a homlokon, a halántékon és a koponya alatt előkerülő préselt fémvereteket soroljuk ebbe a csoportba. A forma alapján megkülönböztetjük a *háromkaréjos*, az *ívelt oldalú* és a *négyszet alakú* vereteket.

Ritka kivétel a más alakú veret, ezek közé tartozik a Keszthely-Fenekpuszta horreumi diadém(?): A 9. sír aranyfoglatos almandin köve (BARKÓCZI 1968, 281, Pl. LIX, 8) egy keskeny diadém középverete lehet, vagy egy aranycsövecskékkel díszített hajháló/gyer-

mekfőkötő homlokot díszítő ékköve. A gyermek életkorát (inf. I) tekintve talán az utóbbi feltételezés az igaz. Ismerve a várnai — a karperecek mérete alapján — felnőtt női ékszerkészletet, keskeny, közepén ékköves arany diadémmal (DIMITROV 1963, 65–79), amely a ravennai 6. századi mozaikképek alapján (San Apollinare Nuovo) felnőtt lányok/nők fejtetőn felkontyolt haját vette körbe, kevésbé valószínű, hogy a horreumi kisgyermek ékköves diadémot viselt volna.

Az avar kori női fejdíszek legismertebb egyedi darabjai az életfával és madarakkal díszített cibakházi pártadíszek: fordított szív alakú, bizánci eredetű arany lemez veretek, amelyeket bronz lemez alátéttel együtt préseltek és a széleken levő apró lyukakon keresztül varrtak fel egy széles textil- vagy bőrszalagra. Elhelyezkedésük a koponyán levő patinanyomok alapján egyértelmű (LÁSZLÓ 1955, 239–252, Pl. LIV; GARAM 2001, 164, Taf. 122, 1).

Gyakoribb, általánosabb típusok:

Háromkaréjos pártaveretek (1. lista – 1. kép)

Függőlegesen összekapcsolódó három kör: így alakulnak ki a háromkaréjos veretek. Ezüst vagy bronz lemezből préseltek, aranyozottak. A 20–22 sűrűn egymás mellé felvarrt, vagy kis hurkos fülekkel felerősített keskeny veret a pártá vagy hajleszorító textilszalag homloki részét, halántéktól halántékig díszítette.

Az eddig ismert háromkaréjos *pártaveretek* nagy része viszonylag gazdag leletegyüttesű női sírból származik. Arany és ezüst, kis- és nagygömbös fülbevaló, kerek üveggyöngyök, trapézfejú lemezgyűrűk, vaskarperecek, szűrőkanál, vastag bronzlánc jellemzi a békéscsabai, halimbai és kiszombori sírokat, amelyeknek keltezését a felsorolt kora avar kori tárgy-típusok mellett a Békéscsaba-Reptér-i sír félbevágott solidusa is megerősíti (Heraclius és Heraclius Constantinus 616–625, ld. SOMOGYI 1997, 28–29). A 7. század közepére keltezhető Alattyán 37. férfisírja is, amelyben az apró gömbös ezüst fülbevaló, csont szíjvég, pásztorkészség és nyílhegyek mellett a jobb felkarcsontnál egy aranyozott préselt bronz lemez háromkaréjos veret is volt. Szerepe bizonytalan, de a háromkaréjos pártaveretek csoportjába tartozik. Biztosan fejdísz része volt a želovcei/Zsély temető 364. sírjában a koponya tájékán talált 2 db aranyozott préselt bronzveret. Felszerelésük kis hurkos fülek segítségével történt. A sír a kerek, gyöngycsüngős bronz fülbevalók és a sötétszínű dinnyemag gyöngyök alapján a 8. század elejére keltezhető. A szélyi veretek a háromkaréjos préselt pártaveretek eddig ismert legfiatalabb példányai.

A háromkaréjos verettípus nemcsak pártadíszként, de *lószerszámveret*ként is ismert. A 7. század első, illetve a második felére keltezhető Várpalota-Gimnázium 141. és Káptalantóti 34. lósírjában a női sírok

pártavereteivel formára megegyező, kissé nagyobb méretű, de hasonló díszítésű (a dudoros körközepeket körülvevő préselt gyöngyosrutánzat) aranyozott préselt bronz vereteket találtak (ERDÉLYI-NÉMETH 1969, 186; BAKAY 1973, 63, XL. t. 13–23).

Háromkaréjos veretek készítésére szolgáló *préselőtő* ismert a kunszentmártoni ötvössírból (CSALLÁNY 1933, II. t. 16), bizonyítva, hogy a kora avar kori pártadíszek avar területen készültek. Mérete megegyezik a női sírok pártavereteinek méretével, díszítése azonban, a körközepeket körülvevő, ellentétesen állított kis háromszögek sora, eddig egyedülálló. Megjegyzendő azonban, hogy az eddig közölt háromkaréjos veretek is az azonos típuson belül csak hasonló, de eltérő mintájúak, azaz még számos, a kunszentmártonihoz hasonló préselőtő előkerülésére számíthatunk.

Ívelt oldalú pártaveretek (2. lista – 2. kép)

A háromkaréjos veretekhez hasonlóan nem nagyszámú csoport. A veretek jellegzetessége alakjuk; az alapforma a csúcsával szemben állított háromszög — Kiskőrös-Vágóhid LXXI. sír veretei, amelyeket már László Gyula (LÁSZLÓ 1955, 25) pártadísznek határozott meg —, az általános forma pedig az oldalívvel ellátott. A legkorábbi darabok még aranylemezből préseltek, kivágottak, a kivágásokban üveglapbetétekkel a kiskörei 131. sírban a betétek még megvannak. Ismert ennek utánzata is, még szintén aranylemezből, de a betétek már csak imitáltak (magyarországi ismeretlen lelőhelyű darab). Általánosabbak a bronz lemezből préseltek, ezekből több darab (6, 9) díszítette a pártát. A veretek, az Üllő I. 229. sírban és Győr 861. sírban megfigyeltek szerint álló helyzetben voltak felvarrva a pártára, fekvő helyzetben csak Üllő II. 13. sírjának kissé más típusú veretei helyezkedtek el. A bronz lemezeket a győri temetőnél tett megfigyelések szerint bőrre/bőrszalagra varrták.¹ Az ívelt oldalú pártaveretek Romonya I. 57. sírjában négyzet alakú és rozettás pártadíszekkel együtt alkottak egy egyedi szépségű pártát (részletesen ld. a négyzet alakú pártadíszeknél!). Üllő II. temető 13. és 14. egymás közelében lévő sírjában pedig ívelt oldalú pártavereteket, illetve nagy, négyszögletes, rekeszeket utánzó préselt boglárpárt találtak (CS. SÓS 1955, Pl. LVII, 2–11, 14, 17).

Az ívelt oldalú pártaveretek legidősebb, aranylemezből préselt darabjai a kiskőrös-vágóhídi IV. sír és a kiskörei 131. sír kísérőleletei segítségével keltezhetőek a 7. század második felére/utolsó harmadára. A kiskőrösi sír ékszergallérjának préselt veretei, félgömb alakú talpas ezüstkelyhének szára és kígyófejes karperece ennek a korszaknak jellegzetes tárgya. Kígyófejes karperec volt a cibakházi gazdag, arany pártaveretes sírban is, és hasonló, préselt kígyófej

díszíti a kiskörös-vágóhídi LXXXI. sír gyűrűjét is. A sírban négyzet alakú arany lemez pártadíszek is voltak, a romonyai síron kívül újabb bizonyíték, hogy az ívelt oldalú és a négyzet alakú veretekkel egyidejűleg is díszítettek pártákat. A győri és az üllői temető pártadíszei kerek, illetve ovális alakú, gyöngycsüngős bronz fülbevalókkal együtt kerültek elő, eszerint veretes pártákat — ha a korábnál kisebb számban is — a 8. században is használtak.

Az ívelt oldalú veretek — a háromkaréjosokhoz hasonlóan — nemcsak pártaveretként, de férfi *övveret*-ként és nagyobb számban *lószerszámveret*ként is ismertek. Az Üllő II. 13. sírjának a többivel nem azonos típusú pártaveretei Želovce/Zsély 34. férfi-sírjában *övveret*ként tűnnek fel, keskeny téglalap alakú bronz lemez veretek társaságában. Lószerszámveretként az ívelt oldalú veretek nagyobb változatait használták: Devinská Nova Ves/Dévényújfalú (EISNER 1952, Obr. 45, 16–17, 20–21), Dunaújváros (FÜLÖP 1983, 36), Előszállás-Bajcsihegy (közöletlen IKM, Székesfehérvár), Kölked-Feketekapu B (KISS 2001, Taf. 89, 23–64), Szekszárd-Bogyiszlói út (ROSNER 1999, Taf. 52, 1–4, 1–6) lovas, illetve lósírjaiban találunk ilyen aranyozott ezüst vagy bronz préselt vereteket, típusvariációk Stúrovo/Párkány (TOČIK 1992, 112, Obr. 63, 18–40) és Rácalmás (közöletlen IKM, Székesfehérvár) avar temetőiben is ismertek. A sírok a 7. század második feléből származnak.

Az ismert ívelt oldalú pártaveretek készítésére alkalmas *préselőtövet* eddig nem ismerünk. A főnlaki ötvössír *préselőtövei* közül 2 db (2. kép 8–9) azonban minden bizonnyal pártadíszek/övdíszek *préselésére* szolgált, egyik az üllői fekvő párta veretekhez — és a szegedi múzeum régi anyagában őrzött hasonló veretekhez —, másik a fordított háromszögekből álló Kiskörös-vágóhídi veretekhez hasonlít.

Négyzet alakú pártaveretek (3. lista – 3. kép)

Gyakoriságát tekintve szintén kisszámú tárgytypus. Négy változatával találkozunk: köfoglalatos, köfoglalatot utánzó, fonatos díszű és kerek, dudoros középső. Aranylemezből vagy bronz lemezből *préseltek*, néha a bronz lemezt vékony aranyfóliával vonták be. 4, 6 és 11 darabos együtteseket ismerünk, amelyek homlok, halánték, vagy egy esetben a 4 db a bal váll tájékán került elő.

Kőfoglalatos veret: aranylemezből *préselték* a Kiskörös-vágóhídi temető LXXI. sírjának kis, bordázott szélű pártavereteit, üres középrésszel, amelyben üveglap betét lehetett. A bolygatott sírban fekvőt Nemeskéri János 34–40 éves férfinak határozta meg, László Gyula szerint a veretek a férfi vászon vagy nemezsüvegét díszíthették (LÁSZLÓ 1955, 33). A sírt *préselt* kigyófejes gyűrűje a cibakházi pártaveretes sírral kapcsolja össze.

A kevés *négyzet alakú pártaveret* között is általánosnak mondható a fonatos díszű veret, amelyeknek jellegzetessége, hogy a veret felületét az árkolt fonat nem átlósan — mint az a gyakoribb férfiveretekenél ismert —, hanem a veret kissé karéjos oldalával párhuzamosan díszíti. Szeged-Kundomb 281. sírjában mindkét verettípus előkerült, feltehető, hogy a vállnál talált veretek közül az átlósan díszítettek boglárók lehettek, de az oldallal párhuzamos mintájúak a hasonlóknak megfelelően pártadíszek voltak.

A fonatdíszes pártaveretek viszonylag koraiak, nagyömbös arany és kisömbös ezüst fülbevaló, vaskarperec, piperekészlet az iregszemcsei, halimbai és Szeged-kundombi sírokat a 7. századra keltezi.

Dudoros díszű és rekeszeket utánzó veretek: a Cikó 301. és 307. sír pártaveretei együtt tárgyalandók a Romonya I. 57. sír pártadíszével. A cikói 301. sírban 4 db kis dudoros, préselt ezüst veret van, hasonlókat találtak 2 db nagy, köbetétet és rekeszeket *préseléssel* utánzó négyszögletes verettel együtt a 307. sírban. Romonya I. 57. sírban 4 db nagy, négyszögletes veret, 2 db ívelt oldalú és egy préselt kerek, szirmos rozetta díszítette a fejéket. A romonyai sír nagy négyzet alakú vereteit — „four quadrangular br. mounts of repussé on the occipital bone, remnants of leather under them” (KISS 1977, 113) — Balogh Csilla tévesen a préselt négyzet alakú mellboglárók közé sorolta (BALOGH 2000, 221). Az összekapcsolódó kis csoport a romonyai ívelt oldalú vereten keresztül kapcsolódik a pártadíszek előző csoportjához. Kísérő mellékletekben e kis csoport nem gazdag, a sírok legkiemelkedőbb melléklete a díszes — Cikó 307. sírban és Romonya 57. sírban — többféle verettel díszített párta (rekonstrukciót ld. 3. kép 7!). A kapcsolódó szálak alapján a négyzet alakú veretek vegyes csoportját szintén a 7. században, a század második felében használták. Ezt a keltezést megerősíti a romonyai sír préselt szirmos rozettája, amelynek analógiájával, keltezésével a vörösmartai sír kapcsán foglalkoztam (GARAM 1982, 198). A rozetta ebben a sírban és a középpar korra keltezhető több sírban — pl. Dunapentele, Káptalan-tóti — lószerszámveretként szerepel. Eszerint a szirmos rozettákat is egyaránt használták fejékek és lószerszámzat díszítésére, nem csak e korban, hanem a kora avar kor legelején is, hiszen a szegvári férfi fejpántok rozettáihoz hasonlókat szintén ismertek kora avar kori lószerszámveretként is.

Szirmos rozetta *préselőtöve* a Biskupin-i 7. századi készletben található (CSALLÁNY 1933, VIII. t. 10). Nem azonos a romonyai verettel, eltérő a szirmok száma ugyanúgy, mint a készletben található kisebb rozettához való *préselőtő* is csak hasonló, de nem azonos a kora avar kori férfi homlokpántokat díszítő hasonló veretekkel.

Négyzet alakú fonatmintás *lószerszámveret* Devinska Nová Ves/Dévényújfalú 131. lovas sírjában van keskeny, fonatmintás szíjvégekkel együtt. A dévényújfalusi veretek mintája megegyezik az ireg-szemcei pártaveretekével.

Az adonyi ötvössírban 2 db különböző méretű fonatmintás *préslőtő* van, (FETTICH 1926, III. t. 7, 9). A kisebbik mintáját a halimbai és a szeged-kundombi pártavereteken tükörképben látjuk viszont, a nagyobbikhoz az ireg-szemcei veret hasonlít. A többi négyzet alakú pártaveret préslőtőve eddig ismeretlen.

A préselt pártadíszek elterjedése:

A veretekkel díszített fejdísz tartalmazó közel 20 sír alig alkalmas arra, hogy bármi, a veretes fejékekkel kapcsolatos alapvető megállapítást tegyünk. Az biztos, ha nem is jelentős mértékben, de ez a szám magasabb volt: a vékony, porló vereteket korábban nehezen őrizték meg a feltárók, részletes ásatási jelentések azonban többször írnak „patina- vagy oxidnyomos” koponyáról (pl. Zalotay Elemér ásatási naplója a fajszí temetőről, MNM Adattár).

A pártaveretes sírok lelőhelyei közel egyenletesen oszlanak el a Dunántúl, a Duna-Tisza köze és az Alföld területén. Csak valamivel magasabb a dunántúli lelőhelyek száma. Ha azonban a pártaveretek elterjedését a hasonló típusú lószerszámveretekével együtt vizsgáljuk, lényegesen több a dunántúli lelőhely, mint a többi területen levő együttvéve.

A nagy ötvös sírok — Adony, Fönlak, Kunszentmárton — mindegyike tartalmaz a pártaveretekhez hasonló préslőtövet, minta azonos darabot azonban eddig még nem találtunk.

A hajdíszek, párták, veretes fejdíszek keltezése és eredete:

A veretes fejdíszek ritkák az avarkor női sírjaiban. Az ismert darabok tág időre keltezhetők, legnagyobb részüket a 7. században viselték, de előfordulnak 8. századi temetőrészek sírjaiban is. Nem a legkorábbi avar lelethorizont jellemzői és nem sorolhatók a dunántúli germán karakterű nagy temetők leletei közé. A cibakázi egyedi díszítésű és a kiskőrös-vágóhídi arany lemez veretek kivételével nem kiemelkedően gazdag, de nagyobbbrészt viszonylag módosabb nők sírjaiból származnak. E sírokban bronz, vagy aranyozott bronz vereteket találtak. A vereteket általában textilre vagy bőrre varrták, vagy néha hurkos fülekkel erősítették fel.

Veretes fejékek és hajpántok a koraközépkori keleti- és nyugati kultúrák területén egyaránt előfordulnak. Beszédés ábrázolásokat ismerünk a közép-

ázsiai szogd kultúra emlékei között (BELENIZKI 1980, 14, 82–83). A Kárpát-medencei avar női fejékek azonban szorosabb kapcsolatot mutatnak a bizánci gyökerű díszítményekkel, megjegyzendő: lehet, hogy az ázsiaiak is hasonló eredetűek, erre az egyedi darabok díszítése (cibakházi madaras-életfás veretek), a leletkombinációk (párta- és ékszer gallér veretek: Kiskőrös-Vágóhíd IV. sír), négyyszögletes lemezekből álló Justinianus-kori diadémok (YEROULANOU 1999, 216) és nem utolsósorban a ravennai mozaikok ábrázolásai alapján következtethetünk. Theodóra udvarhölgyeit változatos fejékekkel ábrázolták: köves párták, gyöngyös hajhálók egyaránt előfordulnak. Feltehetően hasonló fejdíszek lehettek az előzményei az avar kori fémveretes pártáknak is, és nem véletlen, hogy nagy ötvösleletünk préslőtővei között a fejékek vereteinek mintái is megtalálhatók.

Haj- vagy fátyoltűk

Az avar kori temetőkben a koponya tájékán előkerülő tűk szerepéről Vida Tivadar készített összefoglaló tanulmányt (VIDA 2000, 263–274), felmentve ezáltal szerzőt, hogy e kérdéskörrel részletesen foglalkozzon. Vida Tivadar megállapítja, hogy a koponya körüli tűk a „konty, copfok, háló vagy fátyol rögzítésére szolgáltak”. Az „egyesével vagy párosával előkerülő tűk eltérő haj- vagy fejviseletre utalnak”, az avar kori túleletek jelentős része a meroving kori germán viselettel megegyező módon a fej mellett került elő. A hajtű viselet barbár területeken vagy környezetben a romanizált lakosság továbbélésének egyik bizonyítéka lehet.

Láncos fülbevalók (4. lista – 4–5. kép)

Az avar kori számos fülbevaló típus közül azért csak a láncosakkal foglalkozunk, mert szerkezetük alapján feltehető, hogy nemcsak fejét/fület díszítő szerepük volt, hanem a fejviselettel is kapcsolatba hozhatók.

A láncsal összekapcsolt páros ékszerek nem ismeretlenek a késő antik kultúrkörben. Keleti-gót nemesasszony ékköves aranyfibuláit ezüstlánc köti össze a normandiai Airan lelőhelyen feltárt sírban (GALLIEN 1980, 195). Római lelőhelyű, ugyancsak 5. századi kincsleletben pedig az ékköves fejű aranytűket kapcsolja össze ezüstlánc (ROSS 1965, Pl. V). Párban viselt fülbevalókat is kapcsoltak össze láncsal, jó átfogó képet ad erről a szokásról, a szokás eredetéről, elterjedéséről Mechthild Schulze (SCHULZE 1984, 325–355), egyben rekonstruálja a Keszthely-Fenekpuszta horreumi 9. gyermeksírból talált gyöngyláncos fülbevalót és említi e szokás késő avar kori meglétét is. Avar kori láncos fülbevalókról részle-

Jegyzetek:

- ¹ Részletesebben erről Horváth Tibor az üllői 229. sír vereteinél: HORVÁTH 1935, 61–62. A veretek viseletét László Gyula rekonstrukcióján mutatjuk be.
- ² „Vielleicht zur Zierde und Stütze der Frisur oder eines Schleiers” (SCHULZE 1984, 333).

Irodalom:

- BAKAY 1973
Bakay K.: *Az avarok időrendjéről. Újabb avar temetők a Balaton környékén. — Zur Chronologie der Awarenzeit. Neue awarenzeitliche Gräberfelder in der Umgegend des Plattensees.* SMK 1 (1973) 5–86.
- BALOGH 2000
Balogh Cs.: *Az avar kori préselt, lemezes boglárók. — Die awarenzeitlichen gepressten blechernen Agraffen.* MFMÉ – StudArch 6 (2000) 219–229.
- BARKÓCZI 1968
Barkóczi, L.: *A 6th Century Cemetery from Keszthely-Fenekpuszta.* Acta ArchHung 20 (1968) 275–311.
- BELENIZKI 1980
Belenizki, A. M.: *Mittelasien. Kunst der Sogden.* Leipzig 1980.
- ČILINSKA 1973
Čilinska, Z.: *Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce.* Bratislava 1973.
- ČILINSKA 1966
Čilinska, Z.: *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky.* Bratislava 1966.
- CSALLÁNY 1933
Csallány D.: *A kunszentmártoni avarokori ötvössír. — Goldschmiedegrab aus der Awarenzeit von Kunszentmárton.* Kunszentmárton 1933.
- DIMITROV 1963
Dimitrov, D. I.: *Rannevizantijsko zlatno skrovisce ot Varna.* Bulletin de la société archeologique a Varna 14 (1963) 65–79.
- EISNER 1952
Eisner, J.: *Devinska Nová Ves. Slovenské pohrebiste.* Bratislava 1952.
- ERDÉLYI–NÉMETH 1969
Erdélyi I. – Németh P.: *A Várpalota-gimnáziumi avar temető. — Awaren-Friedhof von Várpalota Gymnasium.* VMMK 8 (1969) 167–198.
- ÉBER 1902
Éber L.: *Sírleletek a régibb középkorból.* Abony. ArchÉrt 22 (1902) 289–314.
- FETTICH 1926
Fettich N.: *Az avarokori műipar Magyarországon. — Das awarenzeitliche Kunstgewerbe in Ungarn.* Budapest 1926.
- FETTICH 1943
Fettich N.: *Győr története a népvándorlaskorban — Die Geschichte Győr in der Völkerwanderungszeit.* Győr 1943.
- FÜLÖP 1983
Fülöp Gy.: *Régészeti kutatások a Dunántúlon 3. A dunaiújvárosi avar telep és temető.* Székesfehérvár 1983.
- GALLIEN 1980
Gallien in der Spätantike. Von Kaiser Constantin zu Frankenkönig Childerich. Mainz 1980.
- GARAM 1972
Garam É.: *Avar temetők Andocson. — Avar Cemeteries at Andocs.* FolArch 23 (1972) 129–182.
- GARAM 1979
Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre.* Budapest 1979.
- GARAM 1980
Garam É.: *VII. századi aranyékszerek a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeiben. — Goldschmuck des 7. Jahrhunderts in den Sammlungen des Ungarischen Nationalmuseums.* FolArch 31 (1980) 157–174.
- GARAM 1982
Garam, É.: *Der Fund von Vörösmart im archäologischen Nachlass der Awarenzeit. — A vörösmarti lelet az avarok régészeti hagyatékában.* FolArch 33 (1982) 187–212.
- GARAM 1992
Garam, É.: *Die müzdatierten Gräber der Awarenzeit.* In: *Awarenforschungen.* Hrsg.: Daim, F. Wien 1992, 135–250.
- GARAM 2001
Garam, É.: *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts.* Budapest 2001.

- HAMPEL 1905
Hampel, J.: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III*. Braunschweig 1905.
- HORVÁTH 1935
Horváth T.: *Az üllői és kiskőrösi avar temető*. — *Die awarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös*. Budapest 1935.
- JUHÁSZ 2004
Juhász, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas-Grexa-Téglagyár, FO 68*. Budapest 2004.
- KISS 1977
Kiss, A.: *Avar Cemeteries in County Baranya*. Budapest 1977.
- KISS 1996
Kiss, A.: *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A*. Innsbruck 1996.
- KISS 2001
Kiss, A.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B*. Budapest 2001.
- KISS 1984
Kiss G.: *A regölyi avarkori temető*. — *Das Gräberfeld von Regöly*. In: Kiss G. – Somogyi P.: *A Tolna-megyei avarkori temetők*. Budapest 1984, 123–161.
- KISS 1984a
Kiss G.: *A závodi avarkori temető*. — *Das Gräberfeld von Závod*. In: Kiss G. – Somogyi P.: *A Tolna-megyei avarkori temetők*. Budapest 1984, 161–185.
- KOREK 1943
Korek, J.: *A Szentek-kajáni avar kori temető*. — *Awarenfriedhof in Szentek-Kaján*. *Dolgozatok* 19 (1943) 1–90.
- KOVRIG 1963
Kovrig, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*. Budapest 1963.
- LÁSZLÓ 1955
László, Gy.: *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*. Budapest 1955.
- LOVAS 1929
Lovas E.: *A Bányog-gyűrhegyi népvándorláskori temető*. — *Eine Grabstätte aus der Völkerwanderungszeit bei Bányog*. *ArchÉrt* 43 (1929) 248–258, 375–376.
- LŐRINCZY–STRAUB 2003
Lőrinczy G. – Straub P.: *Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez. I.* — *Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel I*. *MFMÉ – StudArch* 9 (2003) 171–189.
- PAPP 1963
Papp L.: *A nagyharsányi avarkori temető*. — *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Nagyharsány*. *JPMÉ* 8 (1963) 113–141.
- POGÁNY 1908
Pogány J.: *A gombosi sírmező*. — *Das Gräberfeld von Gombos, Bács-Bodrog*. *ArchÉrt* 28 (1928) 404–415.
- ROSNER 1999
Rosner, Gy.: *Awarenzeitliche Gräberfeld von Szekszárd-Bogyiszlói Strasse*. Budapest 1999.
- ROSS 1965
Ross, M.C.: *Catalogue of the Byzantine and early mediaeval*. Washington 1965.
- SALAMON–SEBESTYÉN 1995
Salmon Á. – Sebestyén K.: *The Szeged-Kundomb Cemetery*. Debrecen–Budapest 1995.
- SCHULZE 1984
Schulze, M.: *Frühmittelalterliche Ohrgehänge*. *ArchKorr* 14 (1984) 325–335.
- SOMOGYI 1984
Somogyi, P.: *A cikói avarkori temető*. — *Das Gräberfeld von Cikó*. In: Kiss G. – Somogyi P.: *Tolna-megyei avarkori temetők*. Budapest 1984, 37–103.
- SOMOGYI 1997
Somogyi, P.: *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*. Innsbruck 1995.
- CS. SÓS 1956
Sós, Á. Cs.: *Le deuxième cimetière avar d'Üllő*. *Acta ArchHung* 6 (1955) 193–226.
- CS. SÓS 1958
Sós, Á. Cs.: *Das frühawarenzeitliche Gräberfeld von Oroszlány*. *FolArch* 10 (1958) 105–124.
- SZABÓ 1975
Szabó, J. Gy.: *The Pilismarót Cemetery*. In: *Avar Cemeteries in the Hungarian National Museum. Vol I*. Red.: Kovrig, I. Budapest 1975, 241–282.
- TOČIK 1968
Točik, A.: *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare*. Bratislava 1968.
- TOČIK 1992
Točik, A.: *Materiály k dejinam Južneho Slovenska v 7.–14. storočí*. *ŠtZv* 28 (1992) 93–115.
- TÖRÖK 1994
Török, Gy.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Solymár*. Debrecen–Budapest 1994.
- TÖRÖK 1998
Török, Gy.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Halimba*. Debrecen–Budapest 1998.
- VIDA 2000
Vida, T.: *Veil pin or dress pin*. *Antaeus* 24 (2000) 563–574, 811–815.
- YEROULANOU 1999
Yeroulanou, A.: *Diatrita. Gold pierced-work jewellery from the 3rd to the 7th century*. Athens 1999.

tesebb értékelés nélkül Bóna István, Kovrig Ilona és Kiss Gábor is ír (BÓNA 1957, 162–163, az őr-bőpusztai 7. sír fülbevalója nem láncos fülbevaló!; KOVRIG 1963, Taf. I; KISS 1984, 144, 172).

Mechtild Schulzenek a témát először összegző, alapvető tanulmánya után célunk annyi, hogy a láncos fülbevalók viseletének avar kori szokásáról átfogó képet adjunk.

A fejviselettel kapcsolatba hozható sírok között a legnagyobb számú csoport. Közel 40 sírban volt láncsal összekapcsolt fülbevaló, vagy olyan megfigyelés, amely arra utal, hogy a koponya két oldalán talált fülbevaló lánc, zsinag vagy gyöngysor kötötte össze. Az esetek többségében — már ahol feljegyezték a lánc előkerülési helyét — a vékony, hosszúság 'S' alakú szemekből álló, teljes hosszában kb. 35 cm hosszú bronzlánc „elő”, az „áll előtt” került elő, de 10 esetben a „koponya mögött, a nyaknál” megjelölést találjuk. Nem dönthető el, de feltételezhető, hogy a fülbevalókat összekötő láncokat a fejtetőn vezették át és innét csúsztak le a sírba tételkor a fej mögé, vagy az áll elé. E feltételezést megerősíti a Bogojevo/Gombos-i temető 43. sírjában tett megfigyelés, ami szerint egy hajpánt „hajszorító bronzból a bal fültől a fejen át volt fektetve, végei kétszer önmagába hajló karikában végződnek” (POGÁNY 1908), vagyis viseltek a haját, vagy a fejkendő, fátyolt leszorító pántokat. Hasonló szerepe lehetett a fülbevalókat összekötő láncoknak, gyöngysoroknak is (pl. Váchartyán 41. sír). Mechtild Schulze, az avar kori, általa idézett abonyi és pilismaróti láncos fülbevalók szerepéről hasonlóan vélekedik.² Kérdés, hogy a vékony láncoknak csak használati értékük vagy díszítő szerepük is volt-e? A láncokhoz kapcsolt fülbevalókról csak annyit tudunk, hogy a „koponya két oldalán” kerülnek elő. Nem biztos, hogy ezeket fülbe akasztva viselték, lehet, hogy a fej körülvevő fejkendő vagy fátyol két oldalára varrták azokat és így a változatos formájú, sokszor színes gyöngyökkel ékesített „fülbevalók” a karikájukhoz kapcsolt láncokkal fejdíszet alkottak.

Az avar kor láncos fülbevalók az avarkor folyamán végig ismertek és használatban voltak. Megtaláljuk ezt a típust a legkorábbi készthely-fenekpusztai sírokban: kiskosaras arany fülbevalókat kapcsoltak össze gyöngysorokkal vagy ezüstláncsal. Dunántúli lelőhelyek (Regöly, Závod, Cikó, Szekszárd, Kölked) több sírjában a tekerceselt karikájú és a felhúzott lemezgömbös fülbevalók között találjuk a láncos változatokat. A kronológiai sorban kiscsüngös fülbevalók (Solymár), a kis bogycsüngös fülbevalók (ugyancsak Solymár), az Igar-típusú lengőcsüngös fülbevalók (Szentés-Kaján), a kerek karikájú, kerek gyöngycsüngös fülbevalók (dunántúli, alföldi és felvidéki lelőhelyekkel), az ovális karikájú, hosszúságú gyöngy-

csüngös fülbevalók (dunántúli és felvidéki lelőhelyekkel) és a csüngő nélküli sima karika fülbevalók (dunántúli és alföldi lelőhelyekkel) követik egymást. A láncos fülbevalók túlnyomórészt női sírokból származnak de fellelhetők férfi sírban is. Solymár 20. lovassírja, közép avar kori préselt kőbetétes verebtekkkel, préselt lószerszámmal a kivételek közé tartozik: a bogycsüngös fülbevalót az állkapocs előtt talált vékony bronz lánc kötötte össze.

A láncos fülbevalójú sírok általános leletegyüttese változatos, de nagyjából viszonylagosan gazdag, azaz a fülbevalót viselőnek az átlagtól eltérő, módosabb voltára utal. Gazdagságban a készthelyi, arany mellékletes sírok emelkednek ki, de a többi láncos fülbevalós sírban is gyakoribb a karperec, hosszú gyöngysor, lemez vagy szirmos boglár és gyűrű, mint az általános szintet mutató temetkezésekben.

A láncos fülbevalós fejviseletnek tehát sem térbeli sem időbeni korlátai nincsenek az avar korban. Valamivel gyakrabban találjuk ezt a típust a Dunántúlon, a legkorábbi sírokban még más késő antik, mediterrán tárgyak társaságában, utalva e viseleti szokás eredetére. A láncos fülbevalók eredetét keresve Mechtild Schulze jó előképeket idéz: láncsal összekötött félhold alakú és lánccsüngös bizánci fülbevalókat a Kaukázusból és Chios szigetéről (SCHULZE 1984, 325–327, Abb. 1, 3; 2, 3). A gyöngydíszes, fiatalabb láncos fülbevalók nemcsak általános avar típusok, de a sírok kísérőleletei között is alig akad az adott korban használt és helyben gyártott típustól eltérő.

A láncsal összekötött fülbevalók, illetve a láncsal leszorított fejfedők késő antik eredetű viselete tehát, ha nem is általánossá, de a módosabbak között kedvelté vált az avar korban és divatja a korszak végéig nyomom követhető.

Összegzés

A fémveretes fejékeket (diadémokat vagy pártákat) és a láncos fejdíszeket (fülbevalókat vagy haj/kendő/fátyol/leszorító, fülbevalókhöz kapcsolt láncokat) ismertettük e rövid tanulmányban. Ezek, a nem nagy számban használt ékszertípusok egyrészt árnyaltabbá teszik az avar kori nők viseletéről eddig készített a kutatás, másrészt kiegészítik az avarkor bizánci eredetű és gyökerű változatos szépségű és funkciójú leleteinek körét. Egyre világosabbá válik, hogy az avarkor anyagi műveltsége sokkal változatosabb és sokrétűbb volt a korábban véltnél és ismertnél: romanizált, késő antik, germán és bizánci szálak szőtték át és tették sajátossá, egyedivé az alapjaiban keleti, nomád kultúrát, benne a mindennapi viseletet is.

1. lista: háromkaréjos pártaveretek

Alattyán-Tulát 37. sír	(KOVRIK 1963, 29, Taf. II)
Békéscsaba-Reptér	(GARAM 1992, 186, Taf. 14, 1–22)
Halimba 165. sír	(TÖRÖK 1998, 230, Taf. 63, 1)
Kiszombor E 17. sír	(LŐRINCZY–STRAUB 2003, 186, 5. kép 1–28)
Želovce/Zsély 364. sír	(ČILINSKA 1973, 100, Taf. LXI)

préslőtő:

Kunszentmárton	(CSALLÁNY 1933, Taf. II, 26)
----------------	------------------------------

2. lista: ívelt oldalú pártaveretek

Győr-Téglavető 861. sír	(FETTICH 1943, Taf. XXXIV, 23–27)
Kisköre-Halastó 131. sír	(GARAM 1979, Taf. 20, 33)
Kiskörös-Vágóhid IV. sír	(LÁSZLÓ 1955, 25, Pl. III)
Magyarország	(GARAM 1980, 170, 5. á. 5)
Romonya I. 57. sír	(KISS 1977, 113, Pl. XLVII)
Üllő I. 229. sír	(HORVÁTH 1935, XV. t. 12–17)
Üllő II. 13. sír	(CS. SÓS 1955, 208, Pl. LVII, 2–10)

hasonló préslőtő:

Főnlak/Felnac	(FETTICH 1926, 6, 14)
---------------	-----------------------

3. lista: négyzet alakú pártaveretek

Cikó 301. sír	(SOMOGYI 1984, 75, 21. t. 1–4)
Cikó 307. sír	(SOMOGYI 1984, 75, 20. t. 1–3)
Halimba 62. sír	(TÖRÖK 1998, 23, Taf. 7)
Iregszemcse-Felsőireg	(LŐRINCZY–STRAUB, 2003, 176, 4. kép 3–6)
Kiskörös-Vágóhid LXXI. sír	(LÁSZLÓ 1955, Pl. XX, 18–23)
Romonya I. 57. sír	(KISS 1977, 113, Pl. XLVII)
Szeged-Kundomb 281. sír	(SALAMON–SEBESTYÉN 1995, 36, Pl. 34)

préslőtő:

Adony	(FETTICH 1926, VI. t. 7, 9)
-------	-----------------------------

4. lista: láncos fülbevalók*arany, kosaras:*

Keszthely-Fenekpuszta, Horreum 6. sír	(BARKÓCZI 1968, 279, Pl. LVII)
Keszthely-Fenekpuszta, Horreum 9. sír	(BARKÓCZI 1968, 281, Pl. LIX)

Keszthely-Fenekpuszta, Horreum 17. sír	(BARKÓCZI 1968, Pl. LXVI, 6)
--	------------------------------

tekereszt karikájú és felhúzott lemezgömbös:

Cikó 423. sír	(SOMOGYI 1984, 59, 29. t.)
Kölked A 492. sír	(KISS 1996, 132, Taf. 89)
Nagyharsány 2. sír	(PAPP 1963, 116, II. t. 1–2, 5)
Regöly 22. sír	(KISS 1984, 130, 59. t.)
Regöly 149. sír	(KISS 1984, 136, 81. t.)
Szekszárd-Bogyiszlói út 67. sír	(ROSNER 1999, 18, Taf. 71, 5)
Závod 7. sír	(KISS 1984, 164, 85. t.)

kisgömbös és bogycsüngős:

Solymár 20. sír	(TÖRÖK 1994, 88, Taf. VI, 1–3)
Solymár 88. sír	(TÖRÖK 1994, 20, Taf. XXIV, 5–6)

lengőcsüngős:

Szentes-Kaján 385. sír	(KOREK 1943, 46, XXXVI. t. 21–22)
------------------------	-----------------------------------

kerek, gömbölyű gyöngyös:

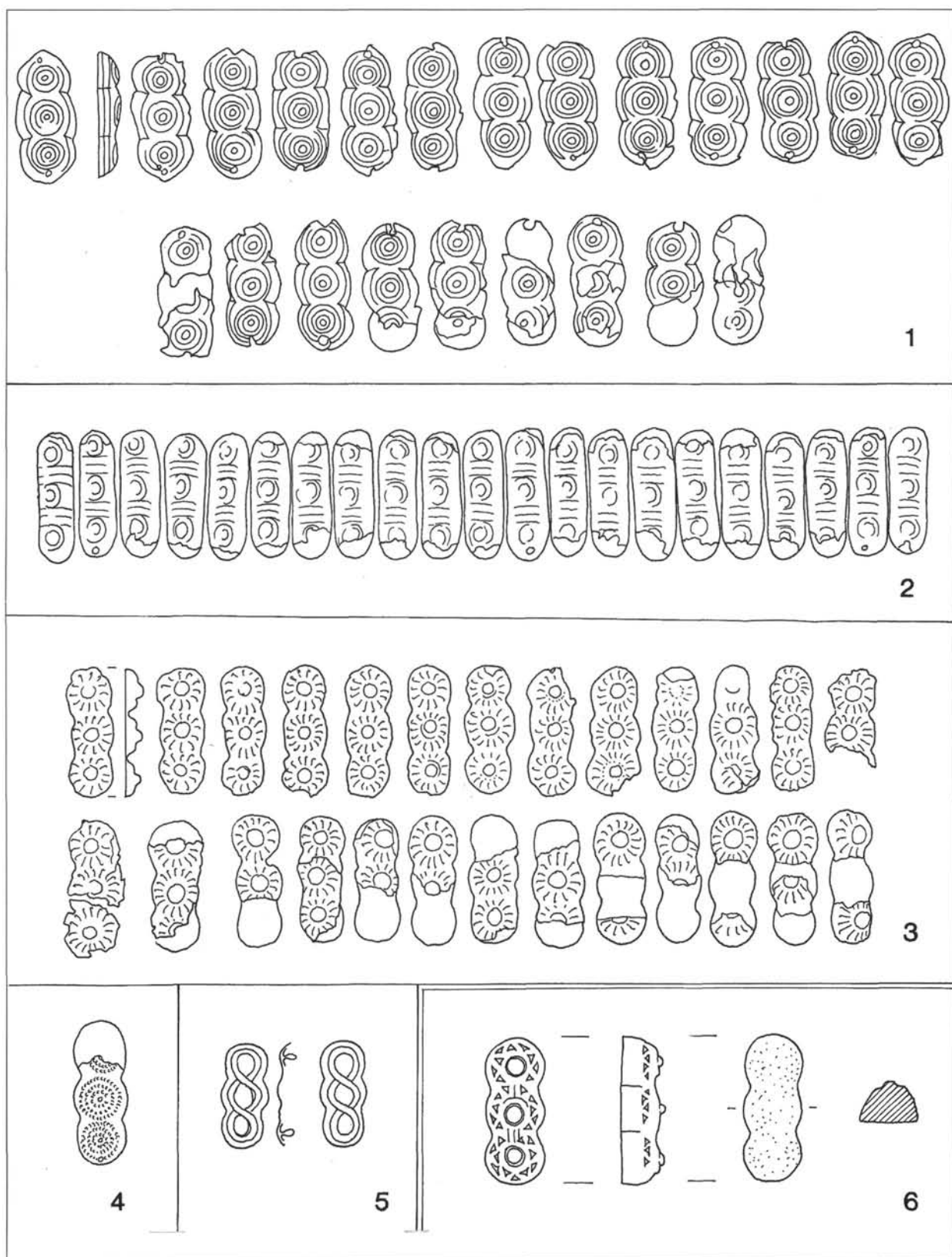
Abony 97. sír	(ÉBER 1902, 254)
Andocs 111. sír	(GARAM 1973, 156, 21. á.)
Deszk-Kukutyin 41. sír	(MFM – Szeged, közöletlen)
Holiare/Alsógellér 141. sír	(TOČIK 1968, 33, Taf. XLVIII)
Kiskörös-Pohibuj Mackó 40. sír	(TÖRÖK 1975, 294, 288, Fig. 3)
Nové Zámky/Érsekújvár 418. sír	(ČILINSKA 1966, 81, Taf. LXII)
Regöly 13. sír	(HAMPEL 1905 [III] Taf. 187)
Szarvas 68. lh. 92. sír	(JUHÁSZ 2004, Taf. XIII. 1, 4)
Szarvas 68. lh. 308. sír	(JUHÁSZ 2004, Taf. XXXVI, 1)

ovális, hosszúkás gyöngyös:

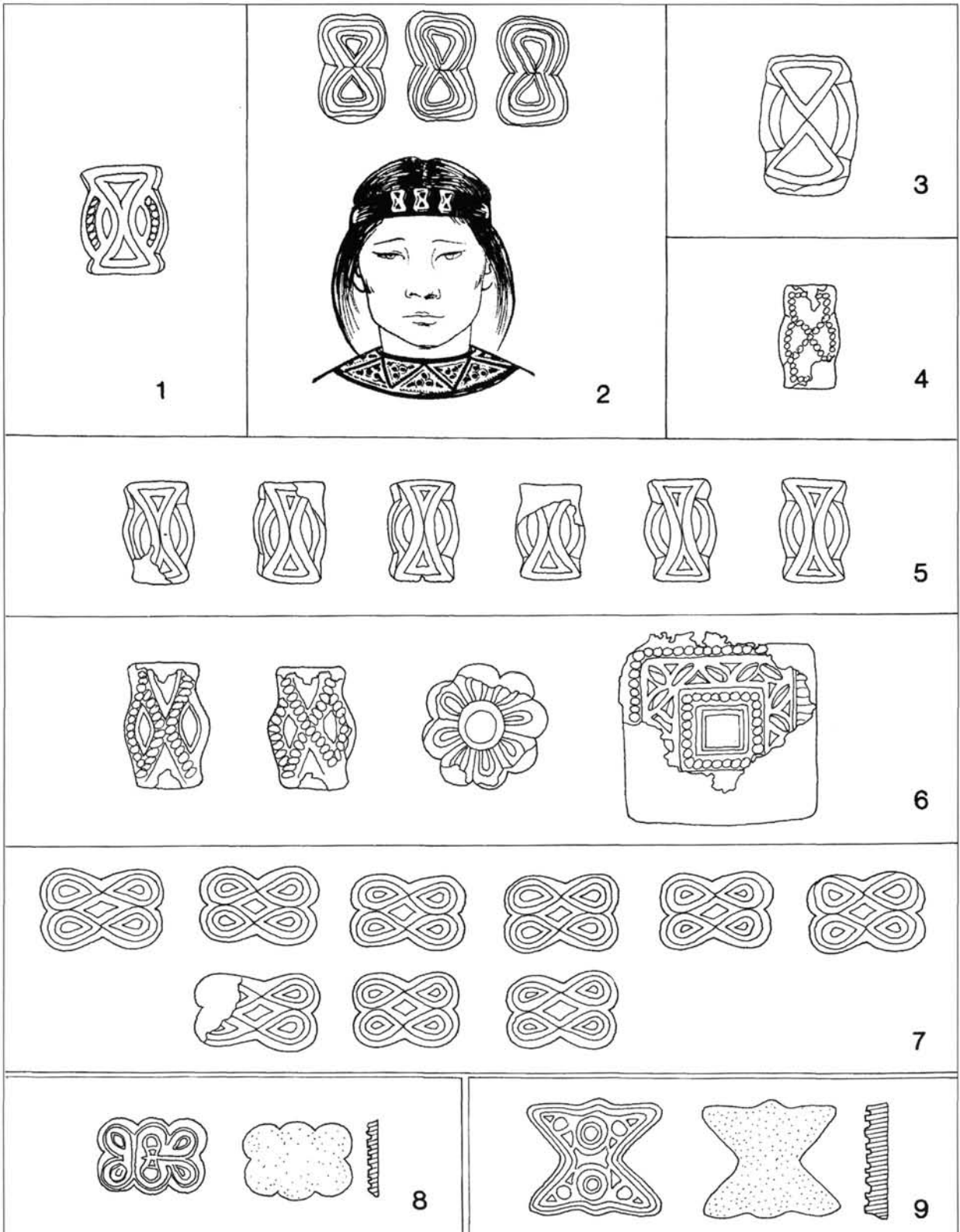
Abony 101. sír	(ÉBER 1902, 255)
Dvory nad Zitavou/Udvard 95. sír	(TOČIK 1983, Obr. 25)
Halimba 168. sír	(TÖRÖK 1998, 33, Taf. 17)
Pilismarót-Öregek dülő 3. sír	(SZABÓ 1975, 245–246, Fig. 3)

díszítetlen fülbevalókarika:

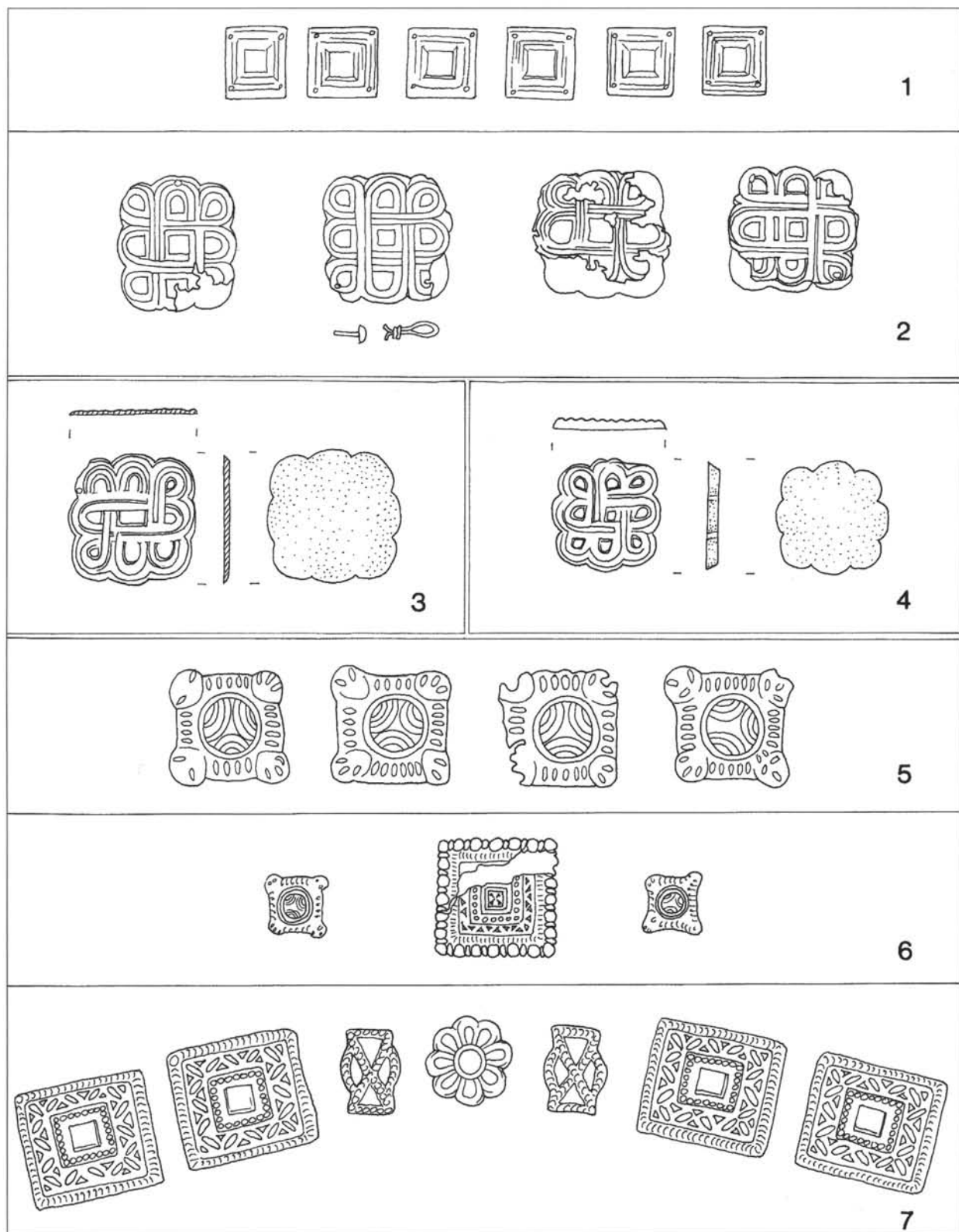
Bágyog-Gyűrhegy 7. sír	(LOVAS 1929, 248–258)
Solymár 7. sír	(TÖRÖK 1994, Taf. III, 7–9)
Szentes-Kaján 226. sír	(KOREK 1943, 30, XIX. t. 45, 47, 50)

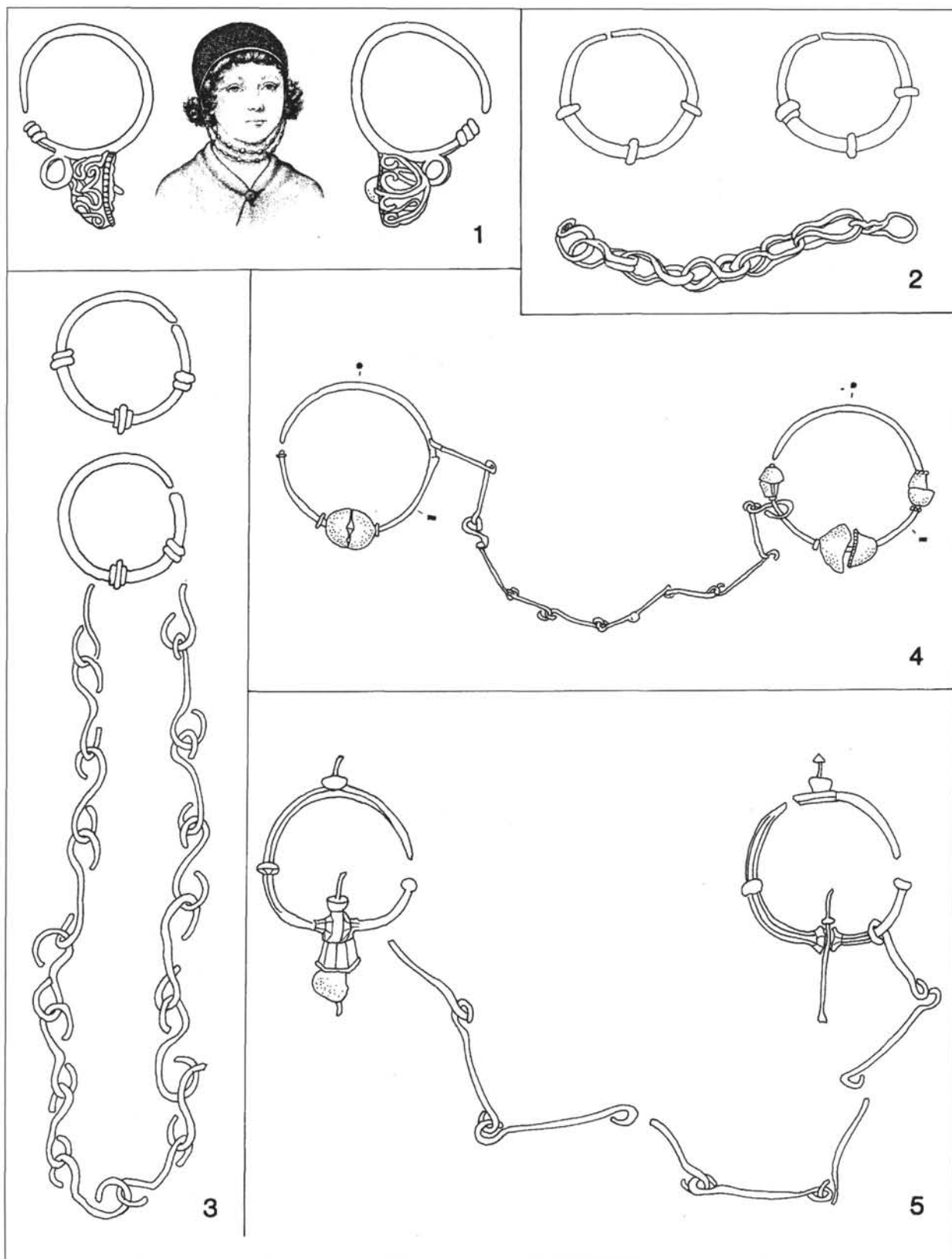
1. kép: Háromkaréjos préselt pártadiszek; 1: Békéscsaba-Reptér; 2: Halimba 165. sír; 3: Kiszombor-E 17. sír;
4: Alattyán-Tulát 37. sír; 5: Želovce/Zsély 364. sír; 6: Kunszentmárton (préselőtő) M = 1:1

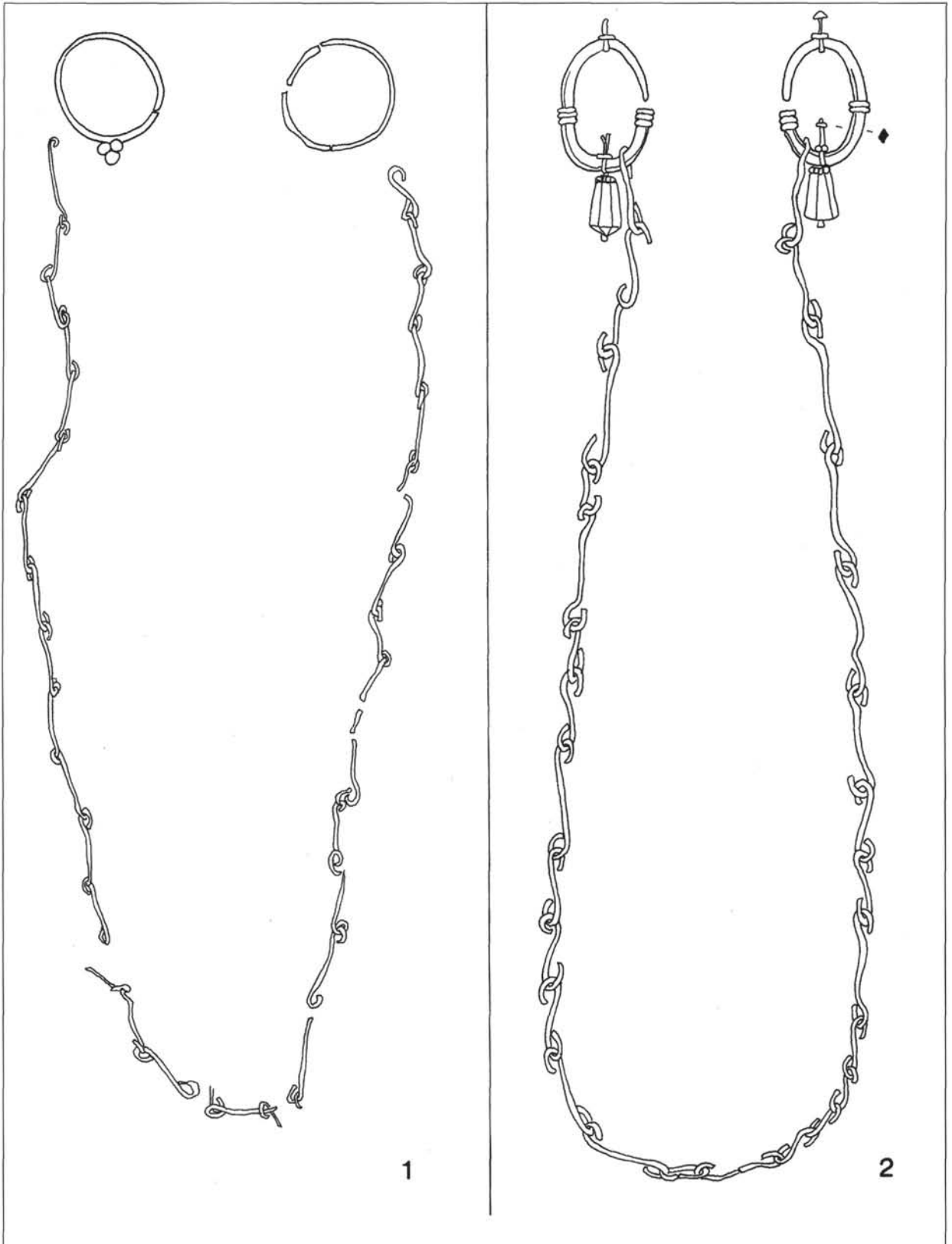
2. kép: Ívelt oldalú préselt pártaveretek; 1: Kisköre-Halastó 131. sír; 2: Kiskörös-Vágóhíd IV. sír (László Gy. rekonstrukciójával, 1955); 3: Magyarország; 4: Győr-Téglavető 861. sír; 5: Üllő I. 229. sír; 6: Romonya I. 57. sír; 7: Üllő II. 13. sír; 8–9: Felnac/Fönlak (préselőtő) M = 1:1

3. kép: Négyzet alakú pelsőlt pártavertek; 1: Kiskőrös-Vágóhíd LXXI. sír; 2: Iregszemcse-Felsőireg; 3–4: Adony (préselőtő);
5: Cikó 301. sír; 6: Cikó 307. sír; 7: Romonya I. 57. sír M: 1–5 = 1:1, 6–7 = kicsinyítve

4. kép: Láncos fülbevalók I; 1: Keszthely-Fenekpuszta, Horreum 9. sír (M. Schulze rekonstrukciójával, 1984); 2: Nagyharsány 2. sír; 3: Kölked-Feketekapu A 492. sír; 4: Regöly 149. sír; 5: Szentés-Kaján 385. sír M = 1:1

5. kép: Láncos fülbevalók II; 1: Solymár 20. sír; 2: Abony 101. sír M = 1:1

